

Capitolul 3

Teoriile democratizării

Teoriile democratizării sunt preocupate în primul rând de cauzele și de identificarea principalilor factori care au dus la apariția democrațiilor. Majoritatea explicațiilor democratizării pornesc de la elemente din trei abordări distincte : teoria modernizării ; sociologia istorică (numită uneori structuralism) ; și teoria tranziției, care privilegiază agenții. Uneori se realizează doar o distincție între teoriile structuraliste (modernizarea și sociologia istorică) și abordările orientate către agent, datorită pozițiilor lor foarte diferite privind structura și agentul. În capitolul de față explicăm aceste abordări diferite și examinăm modul în care au fost ele utilizate în literatura despre democratizarea contemporană. Să nu uităm că toate teoriile sunt încercări de a impune ordine și de a găsi tipare în realitatea dezorganizată și complexă a vieții umane ; prin urmare, într-o anumită măsură, teoriile sunt în mod inerent explicații parționale și parțiale. Nici o teorie luată separat nu explică în totalitate un caz particular. Însă teoriile sunt utile prin faptul că răspund la întrebări importante privind democratizarea în general și contribuie la explicațiile particulare.

Pe măsură ce tot mai multe democrații au luat ființă în anii '90, în cadrul dezbaterii s-a strecurat și tema consolidării, adică a elementelor care fac ca democrația să dureze. Toate cele trei abordări aduc contribuții diferite la dezbaterea despre consolidare. În orice caz, ele prezintă limitări semnificative în acest sens. Prin urmare, capitolul propune o concentrare alternativă, care analizează democratizările din perspectiva a trei dimensiuni-cheie : statul, societatea civilă și globalizarea.

Teoria modernizării

Pentru Giddens (1990), modernitatea este inerent globalizatoare, răspândindu-se în lume și creând o cultură uniformă. Cu alte cuvinte, teoria modernizării leagă în mod implicit democratizarea de globalizare. Ea leagă răspândirea democrației de modernitate și de ideea iluministă a universalității progresului.

Tema a fost introdusă în cadrul studiilor democratizării de către Seymour Martin Lipset (1959) și pornește de la un amestec între ideile weberiene despre statul „modern” și preocuparea sociologiei clasice față de descrierea tranzițiilor sociale (de la feudalism la capitalism, de la tradițional la modern, de la statutul social atribuit prin naștere la realizare) care au avut loc în secolele al XIX-lea și XX. Opera lui Talcott Parsons (1951) reprezintă o expresie modernă a tendinței sociologiei clasice de a clasifica societățile în termenii unor opoziții simple. El a caracterizat modernitatea ca o trecere de la difuz la specific și de la particularism la universalism. În teoria modernizării, caracteristicile pe care le identifică drept cele ale modernității sunt în general considerate a fi standardele de îndeplinit pentru toate societățile în curs de dezvoltare sau nedemocratice.

Se pune semnul egalității între modernitate și procesele de schimbare ce apăruseră în secolul al XIX-lea în societățile atlantice din Marea Britanie și SUA și, într-o mai mică măsură, în interiorul Europei Occidentale în general. Așadar o societate modernă este în esență un produs al capitalismului. Lipset a prezumat că modernitatea era o experiență universală unică, ce ducea la societăți și state în esență similare. Ca teorie a schimbării, teoria modernizării este funcționalistă și economico-centristă, prin faptul că privește democrația ca un rezultat al capitalismului. Ea pune creșterea economică în relație cauzală cu progresul. Teoria modernizării este, de asemenea, predictivă: democrația apare în acele societăți capabile să „reproducă tranziția originară” la capitalism (Roxborough, 1979) și să se implice intens în structurile economice globale.

Potrivit lui Lipset, capitalismul este inima democrației pentru că a produs bogăție (despre care a presupus fără probleme că se va răspândi treptat și va conduce la niveluri superioare ale consumului de masă), a favorizat apariția unei clase de mijloc educate și a produs schimbări culturale favorabile democrației, cum ar fi secularismul crescut și diminuarea identităților atribuite și primordiale. El a sugerat că o legătură între capitalism și democrație consta în faptul că cel dintâi diminuea conflictul de clasă:

Pentru straturile inferioare, dezvoltarea economică, ceea ce înseamnă venituri mai mari, securitate economică sporită și educație superioară, permitea dezvoltarea unor perspective mai îndelungate și a unor opinii mai complexe și mai gradualiste asupra politicii. Credința în reforma seculară graduală poate fi numai ideologia unei clase inferioare relativ prospere. Averele sporite și educația servesc de asemenea democrația prin creșterea gradului în care straturile inferioare sunt expuse unor presiuni încrucișate, care pot reduce intensitatea devotamentului lor față de ideologiile date, făcându-le mai puțin receptive față de sprijinirea ideologiilor extremiste. [...] Creșterea averii nu numai că este legată cauzal de dezvoltarea democrației prin schimbarea condițiilor sociale ale muncitorilor, ci, de asemenea, afectează rolul politic al clasei de mijloc prin schimbarea formei structurii stratificării

sociale astfel încât aceasta se transformă dintr-o piramidă alungită, cu o bază largă a clasei inferioare, într-un diamant cu o clasă de mijloc în creștere. O clasă de mijloc extinsă joacă un rol temporizator în medierea conflictului, pentru că este capabilă să recompenseze partidele moderate și democratice și să penalizeze grupurile extremiste (Lipset, 1959, p. 78).

Ideea lui Lipset privind capitalismul ca sursă a democrației a fost întărită prin operele unor economiști ai dezvoltării, cum ar fi Walt Rostow, în anii '60. Rostow (1960) a identificat o cale liniară pentru dezvoltarea economică de-a lungul unor „etape” definite, până la atingerea capitalismului. Aceste așa-numite „etape” erau: societatea tradițională, societatea anterioară desprinderii, perioada desprinderii; drumul spre maturitate; și societatea consumului de masă. Astfel, aceste stagii sunt paralele tradiției sociologice clasice a conceptualizării schimbării politice și sociale ca aparținând unei tranziții de la tradiționalism la modernitate.

Opera lui Lipset a fost contemporană și cu eforturile de edificare a unei teorii depuse de anumiți specialiști în jurul relației dintre cultura politică și democratizare (Pye și Verba, 1965; Almond și Verba, 1963). Modernizarea a fost frecvent asociată cu încercarea de a stabili o corelație între democrație și o anumită cultură politică, dirijând participarea de masă într-un mod ordonat, nemobilizator, cu intensitate redusă și încurajând guvernarea seculară condusă de elite. În timp ce accentele școlii culturii politice s-au deosebit oarecum de cele puse de Lipset (se căuta explicarea dificultăților întâlnite de societăți în încercarea de a deveni „moderne”), munca specialiștilor în dezvoltare politică a făcut mai acceptabilă teza lui Lipset ce lega progresul material și democrația de modernitate. Acest accent asupra culturii a reapărut în studiile contemporane despre democratizare.

Evaluarea teoriei modernizării

Teoria modernizării este o încercare de explicare a faptului că democrațiile au apărut în epoca modernă după capitalism. Această teorie a căutat să specifice componentele particulare ale capitalismului care ajută democrația. Aici este punctul ei tare. Totuși, ea presupune o relație extrem de simplă și liniară între capitalism și democrație. În consecință, s-a sugerat că teoria modernizării este anistorică, etnocentrică și excesiv de structurală. De asemenea, s-au exprimat îndoieli cu referire la metodologia utilizată în cadrul studiilor modernizării.

Modernizarea este anistorică prin prezumția că toate societățile pot să reproducă o tranziție apărută într-un anumit moment în spațiu și timp. Ea nu recunoaște dificultățile (chiar imposibilitatea) unei societăți de a copia ceea ce a apărut într-o societate diferită la un moment diferit și nici schimbările care au avut loc la nivel global, care semnifică faptul că acum capitalismul este o ordine globală și nu un sistem economic limitat între granițele teritoriale ale

anumitor state-națiuni. Criticii modernizării sugerează că dezvoltarea târzie duce de fapt la o versiune malignă a modernității, marcată mai curând de capitalism autoritar decât de democrație (Frank, 1971 ; Cardoso și Faletto, 1979). Teoria influentă a lui O'Donnell (1973), a autoritarismului birocratic, identifică adâncirea capitalismului în țările în curs de dezvoltare nu cu apariția democrațiilor, ci cu apariția dictaturilor. El sugerează că o burghezie restrânsă numeric, dar puternică din punct de vedere politic se folosește de stat pentru a-și maximiza profitul prin represiune. Pentru acești critici, asumția teoriei modernizării, potrivit căreia capitalismul a fost sursa democrației, a fost infirmată sub aspect empiric și simplistă sub aspect teoretic. Dintr-o perspectivă mai curând diferită, Beetham (1997) sugerează că ideea potrivit căreia piața sprijină inevitabil democrația, așa cum presupune teoria modernizării, nu are argumente. Piețele pot atât să sprijine democrația, cât și să o submineze. În cele din urmă, pentru că modernizarea ignoră procesele de dezvoltare specifice Lumii a Treia și extrapolează o „conducere” pentru întreaga planetă pe baza experienței lumii occidentale, modernizarea este, de asemenea, inerent etnocentristă.

Ideea că modernizarea este o explicație excesiv de structurală a schimbării politice reprezintă un alt tip de critică. În loc să fie atacate ipotezele fundamentale ale teoriei modernizării, se sugerează că rolul structurii (capitalismul) este exagerat în detrimentul acțiunii umane. Cu alte cuvinte, modernizarea elimină politica și trebuie astfel să fie criticată „pentru că este prea preocupată de structuri, presupunând comportamentul oamenilor – fie ei clase, grupuri sau indivizi – ca fiind de tip epifenomen și reductibil în final la condiții materiale sau de altă natură” (Schmitz și Sell, 1999, p. 24).

În sfârșit, teoria modernizării a fost supusă și unei critici metodologice. Metoda lui Lipset consta în tipologizarea tuturor țărilor în a fi „mai mult sau mai puțin democratice”. El a testat acest fapt utilizând două variabile, averea și educația, și a descoperit că averea medie și nivelul de educație erau mult superioare în cazul țărilor democratice (Lipset, 1959). Apoi s-a folosit de această descoperire pentru a sugera cauzalitatea. În termeni simpli, Lipset a pretins demonstrarea faptului că mai multe telefoane, mai multe mașini, un consum mai mare (pe scurt, mai mult capitalism) duc la mai multă democrație. Chiar și specialiștii care în general acceptau teza fundamentală a modernizării s-au văzut nevoiți să reducă aceste revendicări atotcuprinzătoare. De exemplu, Diamond (1992) evidențiază faptul că datele lui Lipset indicau niveluri mai ridicate ale dezvoltării economice în nondemocrațiile europene decât în cele latino-americane, sugerând că democrația presupunea prezența unor factori diferiți de creșterea economică. Vanhanen (1990) și Hadenius (1992) au modificat, de asemenea, asumția lui Lipset privind cauzalitatea prin ideea de corelație. Przeworski și Limongi (1997) sugerează că dovezile sprijină teza conform căreia democrația supraviețuiește mai ușor în națiunile bogate, dar nu și afirmația inițială, potrivit căreia democrația este o simplă consecință a creșterii economice.

Teoria modernizării în prezent

Leftwich (1996) oferă cea mai convingătoare reafirmare contemporană a teoriei modernizării. El o aplică, într-o manieră suficient de logică, numai în cazul statelor în curs de dezvoltare, afirmând că dezvoltarea economică, indiferent dacă are loc într-un context politic democratic sau de altă natură, va produce democrație în mod inevitabil, pe termen lung. În consecință, el sugerează că: „Occidentul trebuie [...] să sprijine numai elitele dedicate și hotărâte în direcția dezvoltării, care sunt serios angajate să promoveze creșterea economică, indiferent dacă ea este sau nu democratică. Deoarece, ajutându-le să crească nivelul dezvoltării economice, le va ajuta și să creeze sau să consolideze condițiile interne reale pentru o democrație durabilă” (Leftwich, 1996, p. 329 ; sublinierea îi aparține autorului).

Totuși, se întâmplă rar ca modernizarea să supraviețuiască într-o stare nereformată. În general, adepții actuali ai teoriei modernizării nu reclamă o cauzalitate directă între capitalism și democrație. Diamond are o influență aparte în aducerea la zi a acestei teorii. El adoptă preocuparea anilor '60 față de participarea maselor și cultura politică în statele recent „modernizate”, punând accentul în particular privind rolului culturii politice și al unei societăți civile dinamice pentru democratizare. Pe parcurs, Diamond a îndepărtat modernizarea de dezbaterile privind cauzelor democrației, orientând-o asupra consolidării. El afirmă că o consolidare democratică pe termen lung trebuie să includă schimbarea culturii politice (Diamond, 1999). Accentuarea rolului societății civile și al libertăților civice înseamnă că, de fapt, el este pesimist în privința șanselor consolidării democratice în cea mai mare parte a lumii în curs de dezvoltare, pentru că societatea civilă este desori precar articulată și slabă, iar cultura politică a instituțiilor și regimurilor electorale este „superficială, exclusivistă, neresponsabilă și abuzivă în ceea ce privește drepturile individului și ale grupurilor” (Diamond, 1996, p. 34).

Activitatea lui Diamond are o importanță academică semnificativă. Dar această nouă versiune a teoriei modernizării este la fel de adânc înrădăcinată în cercurile occidentale de formulare a politicilor. Pentru Cammack (1994), succesul ei se datorează faptului că abordează un aspect major al politicii globale : dificultățile guvernării într-o eră a participării de masă și, mai mult, face acest lucru din perspectiva elitelor globale conservatoare. Așadar nu este surprinzător că modernizarea rămâne viziunea din spatele unor inițiative de promovare a democrației, mai ales a inițiativelor cercurilor guvernamentale din SUA. Pe scurt, teoria modernizării își menține vitalitatea și influența prin capacitatea de a identifica legătura aparentă dintre capitalism și democrație. Totuși, ea este incapabilă să explice de ce curentele spre democratizare sunt adesea atât de contradictorii și parțiale.

Sociologia istorică

Sociologia istorică este un tip de „macroistorie”, în care istoria este „instrumentul prin care se descoperă că structurile sunt invizibile pentru ochiul necunoscătorului” (Collins, 1999, p. 1). Din cauza acestui accent asupra structurilor, abordarea este uneori denumită „structuralism”. În studiile democratizării, adeseori, „sociologia istorică” și „structuralismul” sunt considerați termeni intersanjabili. O direcție importantă a sociologiei istorice este încercarea de a identifica traiectoriile diferite ale dezvoltării statelor sau căile spre modernitate prin război sau revoluție, de exemplu (Skocpol, 1979; Tilly, 1990). Abordarea istorică/sociologică a democratizării are două origini intelectuale distincte. Ea a apărut parțial în urma reacției la descrierile schimbării politice care se bazau excesiv pe societate, implicate în behaviorismul anilor '60, oferind în schimb o perspectivă centrată pe stat. Prin urmare, face parte din eforturile intelectuale de „a readuce statul” în politică (Evans, Rueschmeyer și Skocpol, 1985). De asemenea, a pornit explicit de la critica perspectivei pe termen scurt și a simplității cauzale a modernizării ca explicație a democratizării (Rueschmeyer, Stephens și Stephens, 1992). În mod inevitabil, ea este o abordare a democratizării mult mai difuză decât teoria modernizării, având ca principal interes explicarea, nu predicția rezultatelor.

Structuraliștii sunt interesați de modul în care relația schimbătoare dintre clase și stat – înțeles în sensul weberian de „comunitate umană care revendică (cu succes) monopolul uzului legitim de violență într-un teritoriu dat” (Skocpol, 1985, p. 7; sublinierea îi aparține autorului) – modelează sistemul politic. Ca atare, acceptă un rol important pentru actorii colectivi. Ei au căzut de acord că democrațiile nu se nasc peste noapte și că democrația nu se întâmplă pur și simplu pentru că unii oameni (indivizi, grupuri sau clase) doresc ca ea să existe. Structuraliștii urmăresc transformarea statului în timp, prin conflictul de clasă, cu scopul de a explica felul în care democrația (pe care ei o văd ca transformare a statului) a apărut uneori. De asemenea, structuralismul conține elementele unei economii politice a democratizării, prin faptul că subliniază modul în care schimbările din economie (de exemplu, extinderea producției pentru piață) au dus la conflict social sau de clasă, deși schimbarea economică nu este considerată, în sine, ca determinând rezultate politice. Spre deosebire de abordarea valurilor din teoria modernizării, sociologia istorică identifică factori care diferă în funcție de caz.

Studiul important al lui Barrington Moore (1966) asupra schimbării politice reprezintă un punct de turnură semnificativ pentru concepția istorică/sociologică referitoare la democratizare. Analiza sa comparativă între opt țări „mari”: Marea Britanie, Franța, SUA, Germania, Rusia, Japonia, China și India pe parcursul secolului al XIX-lea și în secolul XX a identificat traiectoriile istorice diferite spre modernitate ale fiecăreia. Fascismul și comunismul au

Caseta 3.1. Căi spre modernitate

Barrington Moore a identificat trei căi spre modernitate: revoluția burgheză, care duce la capitalism și democrație, revoluția de sus, care duce la industrializare și fascism, și revoluția de jos, care duce la comunism.

Revoluția burgheză

Concepția lui Moore referitoare la calea burgheză se bazează pe experiențele istorice ale Marii Britanii, Franței și Statelor Unite. El a conceptualizat transformarea statului premodern în democrație pe baza a două etape:

- reducerea dimensiunii de ansamblu a țărânimii și sfârșitul dependenței ei organice de clasele funciare;
- realinierea intereselor clasei superioare în jurul dominației intereselor comerciale și industriale.

Revoluția de sus

Este calea modernizării conservatoare. Ilustrată cel mai clar de Germania și Japonia, ea combină dezvoltarea capitalismului în agricultură și industrie cu schimbarea dictată de stat. Atât în Germania, cât și în Japonia, tensiunea dintre modernizarea economică și încercările de a împiedica schimbarea socială au dus la afirmarea militarismului și, în cele din urmă, la fascism. Revoluția de sus a fost rezultatul:

- supraviețuirii unei mari mase din țărâניה mică și mijlocie, în ciuda creșterii pieței;
- apariției claselor funciare cu orientare comercială;
- dezvoltării unui stat centralizat și puternic.

Revoluția de jos

Este calea spre modernitate prin comunism și prin revoluția țărânimii. A apărut în secolul XX în Rusia și China. Agricultură comercială nu a reușit să apară în nici una dintre aceste țări, deși în secolul al XIX-lea au existat încercări de modernizare, precum și o creștere semnificativă a represiunii forței de muncă. Instituțiile sociale ale țărânimii au supraviețuit intacte în era modernă, în timp ce puterea birocrățiilor regale împiedica apariția claselor funciare cu orientare comercială. Astfel, revoluția de sus a depins de:

- supraviețuirea numerică și culturală a țărânimii;
- clasa funciară fragilă;
- statul absolutist.

reprezentat pur și simplu versiuni diferite ale modernității, rezultând din seturi foarte diverse de relații între actorii colectivi și state. Pentru Moore, rezultatele au depins de interacțiunile dintre trei clase importante: țărâניה, clasa funciară superioară și burghezia. În esență, democrația a apărut atunci când:

- „chestiunea țărânimii” a fost rezolvată prin eliminarea treptată a agriculturii practicate de țărâni și afirmarea oportunităților de transformare a țărânimii în muncitori urbani, prin extinderea micilor orașe și a oportunităților de angajare în industrie;

- clasa funciară a fost învinsă și transformată, în luptele ei pentru controlul asupra statului, de către burghezia în afirmare.

Cea din urmă situație a fost crucială pentru stabilirea democrației sau a unei forme de dictatură (vezi caseta 3.1).

Moore și-a concentrat eforturile asupra apariției primelor democrații. Opera lui a fost modificată de Rueschmeyer, Stephens și Stephens (1992) din perspectiva istoriei ulterioare și a extinderii numărului de democrații parlamentare și stabile. Acești autori își descriu cadrul teoretic ca făcând parte din „noua economie politică comparativă” (Rueschmeyer, Stephens și Stephens, 1992, p. 40). Prin aceasta, ei consideră că privesc sistemul politic dintr-o anumită țară în relație cu aspectele mai generale ale puterii sociale. Activitatea acestora pornește de la o sinteză a opiniilor academice din sociologia clasică și marxism. Eforturile le-au fost de pionierat datorită sublinierii impactului a ceea ce au denumit „cele trei structuri de putere”: puterea relativă de clasă, rolul statului și impactul structurilor transnaționale de putere.

Acești autori pornesc de la perspectiva marxistă potrivit căreia clasa socială și conflictul de clasă reprezintă punctul de plecare în analiza puterii și a statului. Ei adaugă la schema cu trei clase a lui Moore, ce pune accentul asupra schimbării rurale, o dezbatere privind alte clase inferioare, în particular clasa muncitoare urbană. Însă accentul asupra diviziunilor și a luptei de clasă se modifică prin recunoașterea rolului statului și al sistemului statal. Autorii afirmă că, în timp ce statele capitaliste depind în special de capitaliști, acest fapt nu a împiedicat întotdeauna organizațiile clasei muncitoare să reformeze statul. Cu alte cuvinte, ei consideră democratizarea drept impunerea reformelor asupra unui stat capitalist, și nu un efect automat al dezvoltării relațiilor capitaliste de producție. Fără strategii reformiste de succes susținute în mod conștient de clasele subordonate, statele capitaliste vor fi aproape inevitabil autoritare (vezi caseta 3.2). Mai mult, autorii sugerează că o a treia dimensiune influențează natura statului: contextul transnațional. Este o afirmație valabilă mai ales în cazul țărilor dependente și subdezvoltate. Prin urmare, în orice analiză a luptelor pentru democratizare, rolul factorilor geopolitici va fi important. Totuși, autorii rămân sceptici cu privire la „relația de ansamblu dintre democrație și dependența politică/economică în relațiile transnaționale” (Rueschmeyer, Stephens și Stephens, 1992, p. 73). Cu alte cuvinte, nu este clar dacă dependența externă sprijină sau împiedică democratizarea.

Evaluarea sociologiei istorice

Punctul tare al sociologiei istorice rezidă în faptul că are o fundamentare vastă, este explicativă și oferă posibilitatea unor comparații între perioade de timp și între țări sau regiuni. Totuși, abordările istorice și structurale au fost tinta unor critici. Sociologia istorică nu mai este de actualitate, asemenea

Caseta 3.2. Rolul clasei muncitoare pentru democratizare

Rueschmeyer, Stephens și Stephens (1992) afirmă importanța centrală a claselor muncitoare urbane pentru democratizare:

„Clasa muncitoare organizată a apărut pretutindeni ca un actor-cheie în dezvoltarea democrației depline [...] În majoritatea cazurilor, organizațiile muncitorești au jucat un rol important și în dezvoltarea democrației restrânse. Clasa muncitoare latino-americană [...] a jucat un rol mai redus în evenimentele istorice din regiune: în mod cert, relativa fragilitate a clasei muncitoare a contribuit la discontinuitatea democrației depline în regiune și la instabilitatea ei, acolo unde a apărut. [...] Totuși, în toate regiunile, doar presiunea clasei muncitoare organizate a fost insuficientă pentru a determina introducerea democrației; clasa muncitoare avea nevoie de aliați. [...] Democrația putea fi instituită numai dacă (1) proprietarii funciari erau o forță nesemnificativă sau (2) ei nu depindeau de o rezervă mare de forță de muncă ieftină sau (3) nu controlau statul” (Rueschmeyer, Stephens și Stephens, 1992, p. 270).

tuturor explicațiilor structuraliste ale schimbării sociale. În general, structuralismul a devenit desuet prin redescoperirea agenților și a voinței individuale în politică, prin contestarea analizei marxiste de clasă și prin ideea postmodernă potrivit căreia puterea este un concept prea vag pentru a fi înțeles într-un sens static, ea localizându-se în schimb în relații schimbătoare și fluide. Așadar, criticile majore la adresa structuralismului sunt atât ontologice, cât și epistemologice: perspectiva acestuia asupra lumii este prea simplă sau pur și simplu eronată. După cum s-a exprimat Przeworski (1991, p. 96): „în această formulare, efectul este determinat exclusiv de condiții, însă istoria continuă fără ca cineva să facă vreodată ceva”. În realitate, sociologia istorică recunoaște rolul semnificativ al agenților în procesele de transformare politică. Principalii agenți ai schimbării sunt clasele, sau chiar statul. Însă această idee a acțiunii colective nu este suficientă pentru a-i satisface pe criticii care acceptă doar indivizii ca agenți.

Alte critici, cu fundamentare mai empirică, erau pe cale să apară. Structuralismul, cu accentul său asupra schimbării istorice pe termen lung, nu a fost capabil să explice instalarea bruscă a democratizării în societăți precum cele din Europa Centrală și de Est și în țările din fosta Uniune Sovietică, unde existau aparent puține dovezi ale tulburărilor de clasă sau ale luptei pentru democrație, cu excepția unui interval scurt de timp, anterior colapsului autoritarismului. Prin urmare, mai ales din perspectiva afirmării în anii '80 a teoriilor referitoare la comportamentul politic bazate pe agenți, a fost logic ca insatisfacția față de structuralism să ducă direct la o nouă paradigmă a democratizării axată pe agenți. Totuși, înainte de a analiza afirmarea „studiilor tranziției”, vom examina utilitatea sociologiei istorice pentru analiza democratizărilor contemporane.

Sociologia istorică în prezent

Analiza structurilor a contribuit în particular la dezbaterile privind consolidarea democrației. Ideea că lupta și confruntarea după tranziția imediată pot fi semnele democratizării provine din structuralism. Așadar este un instrument potrivit pentru analiza sistemelor posttranziție. Analiza structurală recunoaște antagonismele de clasă fundamentale din societățile capitaliste și sugerează că înfruntarea este o componentă „normală” a democrației. Cercetătorului îi sunt oferite astfel instrumentele cu care să conteste ideea că democratizarea presupune subordonarea intereselor de clasă și de sector pentru ca democrația să prindă rădăcini. Legând democrația de conflict, structuralismul consideră confruntarea o parte normală din tiparul emergenței ordinii democratice. O perspectivă structuralistă, cu accent asupra istoriei, conflictului, clasei și statului, poate, de asemenea, să contribuie la explicarea democratizărilor parțiale sau incomplete. Garirowski și Power (1998) afirmă că șansele consolidării democratice sunt afectate de „factori socioeconomiști legați de dezvoltare, de efectul de contagiune al vecinilor democrației și de inflația ridicată”. Prin urmare, autorii concluzionează că toate explicațiile democratizării trebuie încadrate într-o perspectivă structurală mai largă, pentru ca procesul de schimbare politică să fie înțeles în totalitate. În cele din urmă, structuralismul este important pentru contextualizarea și localizarea dezbaterii privind democratizarea. Permite identificarea structurilor globale ce condiționează și modelează mediul în care are loc democratizarea și subliniază importanța „condițiilor economice de bază și a forțelor sociale” pentru democratizare (Haggard și Kaufman, 1997).

Vom reveni mai târziu la importanța sociologiei istorice pentru înțelegerea democratizărilor contemporane.

Studiile tranziției

Abordarea tranziției – sau, așa cum este numită uneori, abordarea orientată către agenți – consideră că democrația este creată de actori conștienți, implicați, cu condiția să aibă un dram de noroc și să-și manifeste voința de compromis. Prin urmare, democrația nu este o chestiune de așteptare a maturizării condițiilor economice sau de câștigare a luptelor politice declanșate de schimbarea economică. Diferența dintre specialiștii orientați către agenți, pe de o parte, și structuraliștii și teoreticienii modernizării, pe de altă parte, se referă la rolurile actorilor, structurilor, culturii și relațiilor de clasă în democratizare și schimbarea de regim. Școala tranzitologică afirmă că atât modernizaționiștii, cât și structuraliștii consideră că economia, istoria și dezvoltarea determină în mod excesiv rezultatele politice.

Pentru structuraliști și pentru adepții școlii modernizării, democrația este un rezultat excepțional apărut doar în câteva zone de pe glob. Ea nu poate fi reprodusă în țările în care lipsește nivelul necesar de dezvoltare și nici acolo unde structura socială sau de clasă îi este nefavorabilă. Prin contrast, abordarea tranziției prezintă interes tocmai pentru că ridică întrebări cu privire la aceste asumptions mai curând pesimiste. Perspectivile orientate către agenți sugerează că democrația poate fi creată independent de contextul structural. Optimismul tranzitologiei îi explică în mare măsură succesul exact sub aspect politic și academic, întrucât tocmai asta pare să se fi întâmplat la sfârșitul anilor '80. Așadar, prin implicație, abordarea tranzitologică presupune că șansele răspândirii democrației în lumea contemporană sunt mari. Potrivit uneia dintre ipotezele sale, dacă elitele pot învăța calea „bună” de acțiune, atunci vor exista rezultate de succes pentru democrație.

Punctul de plecare intelectual pentru abordările tranziției este critica formulată de Rustow (1970) la adresa modernizării. Rustow afirmă că eroarea teoriei modernizării apare deoarece confundă trăsăturile „funcționale” ale democrațiilor mature (ceea ce le face să prospere) cu cauzele „genetice” ale democrațiilor noi (ceea ce le dă naștere). Prin contrast, el sugerează că singura condiție pentru democrație este un stat național unificat: „marea majoritate a cetățenilor dintr-o democrație-în-devenire nu trebuie să aibă îndoieli sau rezerve mentale privind comunitatea politică din care fac parte” (Rustow, 1970, p. 350). Apoi emite ipoteza potrivit căreia formarea democrației este un proces dinamic în contextul unei „lupte politice îndelungate și neconcludente” (*Ibidem*, p. 352), care parcurge trei etape: o etapă pregătitoare, o etapă de decizie, în care opțiunile și negocierile unui „cerc restrâns de lideri” joacă un rol crucial (*Ibidem*, p. 356), și o etapă de deprindere, în care cetățenii și liderii se adaptează complet la noul sistem. Aceste etape au fost mai târziu transformate în liberalizare, tranziție și consolidare.

În 1986, Schmitter, O'Donnell și Whitehead au editat o analiză tranzitologică substanțială a democratizării, în *Transitions from Authoritarian Rule*, care a devenit lucrarea de referință pentru studiile tranziției. Ea a marcat începutul unei literaturi vaste, care s-a concentrat asupra proceselor democratizării prin examinarea interacțiunilor, pactelor și negocierilor dintre liderii autoritariști și opozițiile democratice. Aceste înțelegeri au dus la o „tranziție”, un fel de etapă intermediară între autoritarism și democrația consolidată, în care se formulează regulile instituționale pentru practica democrației. S-a accentuat că tranzițiile de succes depind de acordurile dintre elite, incluzând, în general, și liderii autoritariști în retragere. În nici unul dintre cazurile prezentate, democrația nu a părut să fie predeterminată de situația structurală în care au loc luptele și se încheie pacte. Autorii au concluzionat că o conducere pricepută, ajutată de noroc, a fost cheia rezultatelor care au dus la stabilirea procedurilor democratice de guvernare.

Astfel, abordarea tranziției a adus pentru prima dată în atenție o separare a negocierilor *politice* de circumstanțele *economice*. Aceasta a avut loc parțial, datorită insistării asupra contingenței și negocierilor, precum și datorită respingerii determinismului funcțional. Însă s-a strecurat și o nuanță normativă, când unele studii ale tranziției i-au prevenit pe aspiranții la democratizare asupra pericolelor prezentate de amestecarea tranziției cu redistribuirea economică. Un aspect evident în lucrarea de referință a lui Adam Przeworski, care a afirmat:

nu putem evita posibilitatea ca o tranziție către democrație să fie realizată doar cu prețul neintervenției în relațiile economice, nu numai în structurile de producție, ci chiar în distribuția veniturilor. [...] Pe tărâmul politicii, democrația a coexistat istoric cu exploatarea și opresiunea la locul de muncă, în școli, în birocratii și în familii (Przeworski, 1986, p. 63).

În 1995, Schmitter oferea următorul sfat aspiranților la democratizare:

în măsura în care este posibil, opțiunile politice trebuie să aibă prioritate asupra celor economice. Stimulentele pentru restructurarea instituțiilor politice naționale trebuie să le preceadă, temporal și funcțional, pe cele care au scopul de a reforma sistemele naționale de producție și distribuție (Schmitter, 1995, p. 33).

Teoriile democratizării orientate către agenți au calitatea că situează studiul democrației în interiorul principalelor metodologii și epistemologii ale științei politice. Pornind de la teorii ale acțiunii politice (și, prin implicație, abandonând fie abordarea sociologică, fie pe cea istorică), studiile tranziției oferă o explicație „politică” a democratizării. Democratizarea este văzută ca un *proces*. Pentru specialiștii orientați către procese, „opțiunile sunt prinse într-o continuă redefinire a percepțiilor actorilor privind preferințele și constrângerile” (Kitschelt, 1992, p. 1028). Sarcina este de a urmări și explica aceste procese. Przeworski (1991, p. 19) a inițiat o explicație a alegerii raționale pentru procesele tranziției, care a rulat în paralel cu situarea pe o poziție dominantă a alegerii raționale în alte domenii ale studiului politicii. El a afirmat că „ceea ce contează pentru stabilitatea oricărui regim nu este legitimitatea acelui sistem de dominare, ci prezența unor alternative preferabile” (Przeworski, 1986, pp. 51-52). Strategiile adoptate de actorii-cheie sunt dictate de calcule de tip cost-beneficiu:

Dacă avantajele așteptate de opoziție (mai multe libertăți, bunăstare materială și participare politică) sunt mai mari decât riscurile (punerea vieții în pericol, încarcerare etc.), atunci aceasta va continua să facă presiuni pentru schimbare. La rândul ei, probabil că elita regimului se va separa într-o linie dură și una moderată, în funcție de două alternative de bază: de a suprima opoziția sau de a-și recâștiga legitimitatea prin utilizarea unei strategii de

liberalizare. Tranziția de succes are cele mai multe șanse de reușită atunci când moderații se aliază cu opoziția și, în acest proces, se transformă în reformatori (Schmitz și Sell, 1999, pp. 31-32).

Mai presus de toate, studiile tranziției pun accent pe agenți și pe interacțiunile dintre elite. Astfel, se aduce o contribuție importantă prin detalierea modului în care pactele formale sau informale ori compromisurile elitelor modelează noile democrații și contribuie la instituționalizarea lor (vezi caseta 3.3). Democratizarea condusă de elite este considerată pozitivă pentru stabilitatea posttranziție. Însă există și probleme rezultate în urma încheierii pactelor. Karl (1990, p. 11) afirmă că pactele fondatoare pot fi un mijloc prin care elitele economice își asigură „dreptul” de a continua exploatarea majorității populației, fiind, prin urmare, „mecanisme antidemocratice”. De asemenea, Hagopian (1992) formulează critici: ea afirmă că tocmai comportamentul „clasei politice” din timpul tranziției braziliene a împiedicat democrația să prindă rădăcini, ducând la ceea ce autoarea numește „consolidarea compromisă”. Przeworski (1995, p. 54) recunoaște că, în timp ce încheierea unor pacte creează stabilitate, acest fapt poate duce și la instituționalizarea unor forme de

Caseta 3.3. Încheierea pactelor și democratizarea

Importanța încheierii pactelor este o temă dominantă în studiile tranziției. Încheierea pactelor este un mod de a descrie „stabilirea unui consens semnificativ în rândul elitelor, privitor la regulile jocului democratic și la valoarea instituțiilor democratice” (Burton, Gunther și Higley, 1992, p. 3). Potrivit lui O'Donnell și Schmitter (1986, p. 37), pactele elitelor sunt „acorduri explicite, dar nu întotdeauna explicate sau justificate public, între un grup select de actori care caută să definească (sau, mai bine, să redefiniească) reguli care guvernează exercitarea puterii, pe baza unor garanții reciproce privind «interesele vitale» ale celor implicați”. Autorii afirmă că pactele între elite facilitează „o breșă instituțională” și fac posibile negocieri referitoare la formatul instituțional al noii democrații. Principalul beneficiu al încheierii pactelor constă în crearea unui mediu stabil și limitarea nesiguranței pe parcursul tranziției.

Literatura despre încheierea pactelor accentuează în general rolul „clasei politice”: politicieni, importanți oficiali de partid, birocrati și deținători de funcții. Însă Di Palma (1990) afirmă că este importantă includerea oamenilor de afaceri, a forței de muncă și a statului. Tranziția spaniolă este un exemplu important pentru înțelegerea încheierii pactelor. Momentul definitoriu al tranziției spaniole a fost stabilirea unui acord între elite, prin crearea unei noi constituții democratice, însă tranziția a fost ajutată prin crearea unui acord economic tripartid, Pactele de la Moncloa. Astfel, cazul spaniol este deseori considerat exemplul paradigmatic al tranziției prin încheierea pactelor, iar într-o anumită măsură succesul lui a dus la imitarea modelului în Polonia, Ungaria și Cehoslovacia.

excludere politică. Cu alte cuvinte, pactele conturează termenii tranziției, iar aceștia pot să nu ducă, pe termen lung, la democrație.

Din cauza accentului pus pe elite, perspectivele orientate către agenți au acordat relativ puțin timp analizării societății civile, vieții asociative, luptelor sociale și politice, respectiv cetățeniei în construirea democrației. În consecință, perspectiva tranziției adoptă o atitudine mai curând ambiguă față de rolul societății civile în democratizare. Unii tranzitologi consideră că societatea civilă activă sau activismul social nu sunt importante pentru consolidarea democratică. Przeworski (1991) a sugerat că, în unele cazuri, mobilizarea populară a fost în detrimentul democratizării, pentru că a amenințat interesele elitelor puternice, care apoi au luat măsuri suficient de extensive pentru a închide încercările experimentale ale liberalizării politice. Această poziție s-a modificat mai târziu, prin recunoașterea dificultăților puse de societățile civile slabe în noile democrații (Przeworski, 1995).

Evaluarea studiilor tranziției

Perspectivile tranziției au relevat microprocese din spatele descompunerii regimurilor, inițierea tranzițiilor și mecanismele construcției democratice. Însă au primit și critici pentru că sunt prea elitiste, excesiv de empirice și voluntariste. Mai mult, au avut tendința să aplice teorii construite în urma experiențelor din Europa de Sud și America Latină pentru regiuni diferite sub aspect cultural, politic și economic, cum ar fi Europa Centrală și de Est, teritoriile din fosta Uniune Sovietică, Africa și China.

Remmer (1991) articulează cel mai clar opinia potrivit căreia teoria tranziției reprezintă o „retragere în voluntarism” sau „empirism sărăcăcios”. S-ar putea afirma că aceasta, precum și alte probleme ale teoriei tranziției decurg dintr-o concepție excesiv de limitată asupra democrației. Democrația este privită ca un set de proceduri de guvernare, negociate de și între liderii politici. Astfel, teoria tranziției separă democrația de semnificația ei esențială de conducere a poporului și o conceptualizează în principal ca stabilirea unui set de instituții de guvernare. În același timp, abordarea axată pe elite a perspectivei reduce masa populației la rolul de martor neimplicat în crearea de noi regimuri. Astfel sunt ignorate dovezile empirice care evidențiază rolul luptelor populare din unele tranziții, ca element determinant pentru declanșarea democratizării. De asemenea, este ignorată importanța societății civile pentru democratizare sau, în cel mai bun caz, este pur și simplu redusă la un rol instrumental (Baker, 1999).

În mod tipic, literatura tranzitologică propune direct o definiție instituționalistă și electoralistă a democrației, trecând apoi rapid la identificarea mecanismelor de schimbare a regimurilor, ca fiind fenomenul cel mai interesant. Într-un articol de referință, Schmitter și Karl (1993) încearcă să descrie ceea ce „este [...] și nu este democrația”. Deși ei recunosc că democrația depinde

de performanța socioeconomică, de structurile înrădăcinate ale statului și practicile de guvernare, respingând electoralismul în favoarea afirmației că democrația trebuie să ofere o varietate de procese și canale competitive pentru exprimarea interesului în afara proceselor electorale, în cele din urmă autorii preferă să se concentreze asupra democrației ca set de proceduri pentru crearea instituțiilor și a guvernului (Schmitter și Karl, 1993). Ei afirmă că democrația este un concept prea abstract pentru a putea fi restrâns într-un mod util. În schimb, sugerează că are mai mult sens să stabilim un „minimum procedural” pentru definirea unei „democrații” funcționale și să pornim din acest punct.

Concentrându-se în principal asupra schimbărilor pe termen scurt, tranzitologii nu reușesc să analizeze obstacolele adânc înrădăcinate ce amenință democratizarea pe termen lung. Când democratizarea ia o direcție greșită, acest fapt se întâmplă pentru că indivizii „o înțeleg greșit”. Abordarea tranzitologică nu explică adecvat de ce rezultatele sunt diferite, cu excepția prezumării unor stiluri de conducere nepotrivite sau a adoptării unor politici incorecte. Ea nu face deosebire între efecte – toate sunt „democratice” într-un anumit sens, odată ce se desfășoară alegeri, iar autoritariștii sunt înlăturați – și nici nu explică de ce instituții aparent democratice pot funcționa în mod nedemocratic. În sfârșit, tranzitologia nu analizează în profunzime rolurile culturii, dezvoltării, istoriei sau internaționalizării politicii pentru democratizare. Pe scurt, nu acordă suficientă atenție contextelor și constrângerilor structurale. Pe măsură ce tot mai multe regimuri autoritare se prăbușeau în diferite părți de pe glob, înțelesul democrației a trebuit să fie lărgit, ambiguizat și slăbit pentru a putea include regimuri care uneori cu greu puteau fi încadrate în această categorie. În același timp, un număr de „tranziții spre democrație”, față de care inițial se exprimaseră speranțe, au sfârșit foarte departe de idealul democratic, indicând că definiția „atotcuprinzătoare” dată democrației era prea vagă.

Studiile tranziției au oferit o abordare generală a democratizării, pe baza interpretării experiențelor din Europa de Sud și America Latină. Relevanța lor pentru alte zone este contestată. Pentru Pei (1994, p. 1), se putea „considera că procesul tranziției de la regimurile comuniste era identic cu tranzițiile de la autoritarism apărute la mijlocul anilor 1970 și 1980 în Europa de Sud, America Latină și Asia de Est”, cu precizarea că Rusia și China trecuseră printr-o „tranziție duală” (sublinierea îi aparține autorului) către democrație și capitalism de piață. Totuși, Bunce (1995a) și Parrott (1997) se opun ferm acestei afirmații. Potrivit lui Parrott (1997, p. 2),

relevanța paradigmatelor democratizării [...] este departe de a fi evidentă de la sine. Așa cum unii economiști contestă aplicabilitatea modelelor extrase din societățile necomuniste în cazul dilemelor reformelor economice din statele postcomuniste, unii politologi contestă afirmația că paradigmele democratizării extrase din țările necomuniste sunt relevante pentru studiul schimbărilor politice postcomuniste.

Autorul afirmă că, în particular, teoria tranziției acordă insuficientă atenție problemelor referitoare la etnicitate, „moștenirii «diasporelor» etnice interne de mari dimensiuni și apariției ultranaționalismului în «patriile» etnice din Est” (Parrott, 1997, p. 10). Vom reveni asupra acestui aspect important în capitolul 9.

Studiile tranziției în prezent

Tranzitologia este în mare parte responsabilă pentru afirmația că democratizarea reprezintă paradigma cea mai adecvată pentru analiza procesului complex al declinului regimurilor și schimbării politice în țări aparent fără asemănări între ele, cum ar fi Spania, Portugalia, Africa de Sud, Mozambic, Nigeria, El Salvador, Mexic, Turcia, Polonia, fosta Uniune Sovietică și China începând cu anii 1970. Privând-o de contextul ei structural, perspectiva tranziției sugerează că democrația poate prinde rădăcini în afara Europei Occidentale și a Statelor Unite și că răsturnările globale din anii 1980 și 1990 au fost de fapt lupte pentru democrație. Astfel, tranzitologia este inerent responsabilă pentru dimensiunea globală a studiilor democratizării.

Studiile tranziției au generat lucrări importante despre stat și tranziție. Potrivit lui Przeworski (1986, p. 59), apariția democrației nu înseamnă cu necesitate că toți actorii politici cheie au devenit democrați; înseamnă, mai curând, că opoziția și moderații de la guvernare i-au convins pe liderii duri de faptul că au mai mult de câștigat prin adaptare la schimbare decât prin opoziție. Așadar o tranziție democratică este doar un „compromis instituțional contingent” (Przeworski, 1986, p. 59). Astfel, noile instituții preiau un rol important, fără a fi dependente. Conceperea noilor instituții este esențială pentru succesul tranziției:

pentru ca o tranziție pașnică la democrație să fie posibilă, prima problemă de rezolvat este cum să instituționalizezi incertitudinea fără a amenința interesele celor care încă pot inversa procesul. Soluțiile compromisului democratic constau în instituții (Przeworski, 1986, p. 60).

Prin urmare, tranzitologia este responsabilă pentru faptul că studiile contemporane pun accent pe crearea instituțiilor, pe redactarea constituțiilor și alegerea sistemelor electorale.

Mai mult, studiile tranziției au modelat percepțiile academice potrivit cărora micropolitica democratizării este importantă. Studiile tranziției pun accent pe agenți, negocieri, compromis și *politica* schimbării. De asemenea, subliniază importanța distincției între trei etape diferite ale democratizării: liberalizarea, tranziția și consolidarea. De fapt, în unele lucrări, O'Donnell (1992, p. 18) merge mai departe, vorbind despre „două tranziții”, prima fiind o tranziție verificabilă empiric de la autoritarism, iar a doua – crearea unei „democrații

politice (sau poliarchie, potrivit lui Dahl), care poate coexista cu grade diferite ale democratizării în sfera economică, socială și culturală”. Această abordare permite împărțirea cercetării în diferite momente componente, cu scopul final, potrivit lui O'Donnell, de a specifica relația dintre schimbarea politică, pe de o parte, și schimbarea socioeconomică și culturală, pe de altă parte. Totuși, în practică, cercetarea tranziției a pus accent pe factorii politici și pe democrația înțeleasă ca un set de practici instituționale care nu transformă relațiile de putere sociale, economice sau culturale. Așadar nu este surprinzător că studiile tranziției oferă o viziune a democrației depozată de potențialul său revoluționar: „imaginea mai amplă care se formează este cea a consensului aproape atins; [...] că democrația liberală existentă în realitate este unica formă de democrație aflată pe piață” (Baker, 1999).

O abordare alternativă: statul, societatea civilă și globalizarea

Teoriile democratizării identificate până acum variază în funcție de importanța pe care o acordă raționalității, culturii, acțiunii individuale și colective, dezvoltării economice, conflictului social și factorilor transnaționali. Ele pornesc de la diferite epistemologii și explicații ale schimbării sociale. Luate împreună, aceste studii au generat un corpus de literatură vast și au făcut din studiul democratizării domeniul central al științelor sociale. Ele au clarificat diverse aspecte ale dezmembrării regimurilor, ale tranziției și ale naturii politicii posttranziție imediate. În unele cazuri, clarifică și aspecte referitoare la motivul pentru care unele sisteme sunt capabile să se îndrepte către consolidare și altele nu, deși, în general, ele nu se concentrează în special asupra consolidării, ci asupra cauzelor democratizării.

Aceasta a fost o preocupare potrivită pentru cercetare în prima etapă a democratizării. În fine, unele experimente contemporane ale democrației au acum peste douăzeci și cinci de ani. Destul de logic, interesul academic se concentrează în prezent asupra posibilității de supraviețuire a noilor democrații și a calității democrației, nu asupra numărului tranzițiilor în desfășurare. Democratizarea este o încercare riscantă, iar experimentele care încep cu tranziția nu se încheie întotdeauna printr-o consolidare. Totuși, motivul pentru care democratizarea reușește numai în unele cazuri nu este întotdeauna clar. Teoria încă nu a ajuns din urmă agenda schimbătoare a cercetării. Este nevoie de abordări noi, care să explice ce se întâmplă atât după tranziția inițială, cât și pe parcursul acesteia.

Există așadar nevoia de a explica democratizarea în mod holistic. În acest scop, lucrarea de față pornește de la un cadru care se construiește pe contribuțiile provenite mai ales din abordarea sociologiei istorice. Cu alte cuvinte, structurile au o importanță vitală pentru explicarea rezultatelor. Însă aportul fundamental al perspectivei tranziției la dezbateră despre democratizare este considerarea

democratizării ca un proces dinamic, modelat de comportamentul și opțiunile oamenilor. Actorii, colectivi sau individuali, se implică în luptele pentru transformarea statelor autoritare și pentru construirea democrației. Însă ei operează în medii structurate. Opțiunile pe care le au la dispoziție sunt influențate hotărâtor de greutatea unor structuri, cum ar fi tiparele interacțiunii dintre stat și societate, tradițiile organizării și ale mobilizării, capacitatea statului și ordinea globală. Prin aceasta nu afirmăm că rezultatele sunt într-un anumit fel predeterminate. Democratizarea nu este inevitabilă în unele țări și nici încercările de democrație nu sunt condamnate la eșec în altele. Însă șansele democrației sunt în mod cert mai mari în unele societăți decât în altele. Cadrul creat de noi sugerează că șansele democratizării sunt favorizate de dezvoltarea economică, de dezvoltarea unui stat complex și de apariția unei clase muncitoare puternice sau a altor grupuri subalterne, care se organizează pentru a promova schimbarea politică. Pe scurt, democratizarea presupune acțiune colectivă – a claselor sau a mișcărilor sociale – mai mult decât acțiunile anumitor indivizi în calitate de agenți.

Democratizarea a devenit o mișcare globală concomitent cu apariția liberalizării și a noii economii politice globale a marketizării. Acest fapt evidențiază atât preponderența contextului transnațional pentru înțelegerea democratizării, cât și importanța adoptării unei abordări orientate către economia comparativă, similară cu cea inițiată de Rueschmeyer, Stephens și Stephens (1992), pentru explicarea rezultatelor. Trecerea la modele mai deschise ale dezvoltării economice, mai ales în țările postcomuniste și în cele în curs de dezvoltare, a dus la intensificarea presiunilor pentru schimbare politică, a transformat capacitățile și ideologia statului și a creat diferite oportunități pentru interacțiunea dintre stat și societate. Aceste lucruri modelează în mod inevitabil procesul democratizării. Totuși, este important să nu postulăm că globalizarea este o forță neapărat pozitivă pentru democratizare. De fapt, dovezile prezentate în studiile de caz evidențiază rolul ambiguu al globalizării și liberalizării pentru democratizare. Ca și Rueschmeyer, Stephens și Stephens (1992), suntem așadar sceptici în ceea ce privește afirmația că intensificarea transnaționalizării ar duce la democratizare, iar această atitudine se reflectă în cadrul nostru de lucru.

Cadrul nostru alternativ se folosește de trei concepte-cheie: statul, societatea civilă și globalizarea sau ordinea globală. Acesta poate fi utilizat pentru analiza problematicii consolidării și a tranziției, prezentând avantajul că încorporează o înțelegere substanțială a democrației. Scopul este nu numai de a clarifica instalarea democratizării, ci și de a explica traiectoriile, procesele și efectele foarte diferite grupate sub eticheta de „democratizare”. Bineînțeles că în realitate aceste trei dimensiuni (statul, societatea civilă și ordinea globală) se suprapun într-o oarecare măsură și interacționează, întrucât sunt structuri prin care se desfășoară puterea. În continuare vom explica motivul pentru care fiecare dintre aceste trei dimensiuni este atât de importantă pentru democratizare.

Statul este întruchiparea și esența puterii politice (Mann, 1993). Acesta este esențial pentru democratizare sub câteva aspecte cruciale. Mai întâi și mai presus de toate, democratizarea înseamnă construirea unui stat democratic. Acest fapt presupune *schimbarea instituțională* (forma statului), *schimbarea reprezentativității* (cine influențează sau controlează politicile statului) și *transformarea funcțională* (ce anume face statul sau aria responsabilităților acestuia). Pentru ca democratizarea să apară, statul trebuie să treacă printr-o transformare substanțială la nivelul funcționării și reprezentativității sale. În al doilea rând, statele conțin actori cu interese. Este logic să presupunem că, în momente de democratizare, statele includ actori interesați să împiedice procesul sau să-l saboteze. Așadar statele pot acționa ca obstacole în calea democratizării. În al treilea rând, capacitățile statului joacă un rol în determinarea succesului sau eșecului democratizării. Democratizarea presupune ca statele să facă promisiuni: că oamenii vor duce vieți mai sigure, că sistemul judiciar va funcționa imparțial, că populația va avea șansa unui standard de viață mai bun etc. Pentru ca toate acestea să aibă loc, statele trebuie să fie capabile să îndeplinească funcții complexe. În fine, în general, statele trebuie să se bucure de o suveranitate necontestată. Așadar rezolvarea „problemei statalității” (Linz și Stepan, 1996) este esențială pentru democratizare.

Democrația descrie un set particular de relații între stat și societate. Democratizarea din primul val s-a realizat în secolele al XIX-lea și XX, prin mobilizarea claselor inferioare și a altor grupuri sociale aflate în căutarea egalității, securității, protecției și drepturilor. În timp ce formarea unui sistem de masă nu creează, în sine, o democrație, este imposibil să ne imaginăm o democrație în lipsa acestuia. Rueschmeyer, Stephens și Stephens (1992) privesc democrația ca impunerea reformei asupra unui stat capitalist. Cu alte cuvinte, autorii afirmă că democrația apare atunci când grupuri sociale inferioare obțin suficient acces în stat pentru a-l transforma. În consecință, statul nu mai este pur și simplu un instrument pentru protejarea clasei dominante. Așadar democrația reprezintă o transformare a echilibrului puterii în interiorul societății civile. Prin urmare, orice explicație a democratizării trebuie să acorde atenție rolului participării de masă și luptelor pentru drepturi și cetățenie.

Pentru Huntington (1991), trăsătura distinctivă a celui de-al treilea val constă în dimensiunea lui globală. De fapt, se poate afirma că democratizarea a apărut ca un curent global în mare parte datorită presiunii internaționale. Factorii internaționali modelează, de asemenea, efectele și luptele politice pe măsură ce democrația este – sau nu reușește să fie – consolidată. Chiar și cei care afirmă că politica internă contează încă mai mult decât orice factor exterior statului național recunosc că nivelul internațional sau global este mai semnificativ ca niciodată. De exemplu, pentru Schmitter (1995, p. 19), „în acest moment din istorie, aproape fără excepție, democrația de un fel sau altul este unica formă legitimă de dominație politică”. Modelele contemporane ale democrației, precum și oarea experimentelor de democratizare sunt în mare

parte legate de globalizare. În același timp, creșterea numărului rețelilor de comunicații globale, coalițiile de advocacy transnaționale și mișcările sociale au dus la crearea unor rețele globale prodemocratice. Acestea au devenit în mod inevitabil actori importanți în unele procese ale democratizării. Deoarece democratizarea este expresia unei relații de putere, ea afectează statele și actorii în moduri foarte diferite. Prin urmare, impactul factorului global variază considerabil de la o democratizare la alta.

Concluzii

Teoriile tradiționale ale democratizării, mai ales cea a modernizării, se ocupă în general de înțelegerea motivului pentru care se declanșează democratizarea. Asemenea sociologiei istorice, teoria modernizării tinde să privească schimbarea politică dintr-o perspectivă pe termen lung, căutând transformări de fundal în societate și economie. Prin contrast, studiile tranziției se apleacă asupra politicii de construire a unei democrații, axându-se pe perioada imediat următoare dezmembrării autoritarismului și pe comportamentul elitelor. În timp ce se recunoaște influența modalității tranziției asupra politicii ulterioare, studiile tranziției în ansamblu nu au generat o abordare holistică a democratizării, concepută atât ca o consolidare, cât și ca tranziție. În schimb, în capitolul de față am propus o analiză a experimentelor democratizării prin identificarea a trei dimensiuni centrale ale schimbării: statul, societatea și ordinea globală. În continuare, sarcina este de a analiza în detaliu de ce statul, societatea civilă și ordinea globală sunt atât de vitale pentru democratizarea contemporană. Acesta este subiectul următoarelor trei capitole tematice. Întrucât rolul statului, al societății civile și al ordinii globale variază de la țară la țară, ultimele patru capitole analizează tiparele diferite ale interacțiunii dintre cele trei dimensiuni ale schimbării, în cinci zone geografice ale democratizării contemporane, și anume Europa de Sud, America Latină, Africa, lumea postcomunistă și Asia.